

Ненад Анжел, докторанд историје Филозофског факултета Универзитета у Београду, nenad.anzel@gmail.com

Александар Миљковић, докторанд историје Филозофског факултета Универзитета у Нишу, a.miljkovic1988@gmail.com

341.223.2(436)(497.15), „1908”
327(436-89)(439-89)(497.11), „19”
341.76:929 Пашић Н.

НИКОЛА ПАШИЋ У ПЕТРОГРАДУ ТОКОМ АНЕКСИОНЕ КРИЗЕ 1908. ГОДИНЕ

Апстракт: *Анексиона криза представља један од најдраматичнијих догађаја у новијој српској историји. Октобра месеца 1908. године Аустроугарска је прекршила међународно право и анектирала је Босну и Херцеговину. Српски народ и национални интереси краљевине Србије били су угрожени. Српска влада и њен министар иностраних дела Милован Миловановић кренули су у енергичну дипломатску акцију код Великих сила не би ли добили што повољније решење за Србију. Један од преговарача био је и Никола Пашић, чији је задатак био да у Петрограду изнесе српске ставове.*

Кључне речи: *Никола Пашић, Милован Миловановић, Анексиона криза, Босна и Херцеговина, Александар Извољски.*

За Балканско полуострво 1908. година је представљала почетак једног бурног периода. Јануара месеца је аустроугарски министар спољних послова барон Алојз Лекса фон Ерентал најавио градњу новопазарске железнице¹, што је за Србију био јасан знак стењања обруча око њене територије и показатељ намера Аустроугарске даљем ширењу на југоисток Европе. У исто време, лоши односи са Црном Гором и Бугарском нису ишли на руку српским националним и државним интересима. Тзв. „Бомбашка афера” довела је до прекида односа између две братске државе. Афера је представљала инцидент који се одиграо крајем 1907. године, када је група црногорских студената из Београда покушала да набавком бомби у Србији изврши напад на књаза Николу. Црногорске власти су откриле план и објавиле да је оружје набављено у Београду. Тада се развила жива полемика о томе ко је организатор акције. Напади су ишли чак и до Николе Пашића и краља Петра.² Беч и Цетиње су отворено оптуживали Београд да је главни подстрекач омладине.³ Коначан епилог афере био је прекид дипломатских односа између Србије и Црне Горе. Ужарену атмосферу распламсала је и борба на подручју Македоније између српских четничких одреда и бугарских комита. Дах кризних времена се осећао на читавом Балканском полуострву.⁴

¹ Опширније о плановим за изградњу железнице видети у: Д. Ђорђевић, „Аустро-српски сукоб око пројекта новопазарске железнице“, Историјски часопис, VII, Београд 1957, 213-248.

² Чедомир Попов и др, Историја српског народа, VI-1, Београд 1983, 229-231.

³ Ј. М. Јовановић, Борба за народно уједињење: 1903-1908, Београд 1938, 117.

⁴ Д. Ђорђевић, Портрети из новије српске историје (Милован Миловановић), Београд 1997, 130-131.

Док се у окружењу Србије компликовала ситуација, ништа боље стање није било ни у унутрашњем политичком животу земље. Водила се жива борба између радикала и самосталаца око потписивања трговинског уговора са Аустро-угарском која је изазвала праву парламентарну кризу. Једини излаз из кризе био је у проналажењу компромиса између две стране. Као помириатељ из Рима је позван Милован Миловановић.⁵ Он је био познат као човек благе нарави, склон мирољубивим начинима вођења политике. Дошавши у земљу, он је маја 1908. године повео разговоре о формирању нове владе, али они нису уродили плодом. Самосталци су инсистирали да добију велики број чиновничких места у Министарству унутрашњих дела, што су радикали одбијали да дају, тако да ни помирљив тон Миловановића није омогућио формирање владе.⁶

Драматичан период дешавања на Балканском полуострву отворила је јула 1908. године Младотурска револуција, која је из темеља потресла турску државу и друштво. Младотурци су представљали групу млађих интелектуалаца и официра који су тежили обнови Турске по западњачком узору. Покрет је настао шездесетих година XIX века у западној Европи међу турском интелигенцијом, са седиштем у Женеви и Паризу. Јула 1908. године, устанак је букнуо у Ресну, обухватио османску Трећу армију, а затим језаузети Солун. Тада је враћен стари Мидхат-пашин Устав из 1876. године, а побуњеницима су се придружиле и снаге из Мале Азије. Султан Абдул Хамид је морао да попусти и Младотурци су у Цариграду прогласили почетак нове ере. Тежак живот становништва у Македонији, изложеног сталној несигурности, учинио је да револуцију и уставност прихвати са одушевљењем, као почетак смиривања опште ситуације на том подручју. Међутим, период уставности и политичких слобода у Турској трајао је кратко. Режим младотурака је убрзо показао своје право лице, лице диктатуре и исламизма. Испоставило се у пракси, да су младотурци склонили отоманизацији него претходни царски режими. У Македонију је брзо враћено пређашње стање анархије и хаоса и такво стање је сачекало балканске ратове и ослобођење ових крајева 1912/13. године.⁷ Младотурски покрет је на Балкану довео до још једне последице, судбоносне по Србију и њене виталне националне интересе - убрзао је планове Беча за анексију Босне и Херцеговине.⁸

Догађај који је претходио анексији Босне и Херцеговине је био проглашење бугарске независности. Бугарски политичари, кнез, влада, као и јавност уопште, ишчекивали су повољне политичке прилике и припремали су дипломатску акцију за извршење чина. Младотурска револуција из јула 1908.

---

⁵ Милован Миловановић био је истакнути српски теоретичар државе и права, политичар, дипломата, професор Велике школе и првак Народне радикалне странке. У време израде устава из 1888. године обављао је функцију секретара Уставног одбора. (М. Пешић, Политичке странке и увођење парламентаризма у Србији од 1881. до 1903, Ниш 2017, 210; М. Пешић, „Избори за Велику народну скупштину у Краљевини Србији“ 1888, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 157-158, св. 3, Нови Сад 2016, 625.)

⁶ Исто, 132-134.

⁷ J. Hummer, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva*, knj. 3, Zagreb 1979, 507-509; Р. Мантран, *прир.*, *Историја османског царства*, Београд 2002, 696-704; Д. Ђорђевић, *Националне револуције балканских народа 1804-1918*, Београд 1995, 128-129; L. Stavrijanos, *Balkan posle 1453*, Beograd 2005, 499-503; Ч. Попов, „Међународни оквири анексије Босне и Херцеговине“, у: *Стогодишњица анексије Босне и Херцеговине*, уредник Раде Михаљчић, Бања Лука 2009, 48.

⁸ J. M. Јовановић, н. д., 138.

године је искоришћена као добар повод. Бугарска дипломатија је код Великих сила покренула испитивања са намером да утврди какве би реакције биле на евентуално проглашење независности. У исто време, кнез Фердинанд је у Бечу добио личне гаранције цара Франца Јозефа и подршку за планирану акцију. Бугарска је, припремивши терен, 22. септембра 1908. године одбацила свој вазални однос са Турском и прогласила своју државну независност.⁹

Одлука о анексији донета је на Крунском савету у Бечу 5. октобра, а свечано је проглашена 7. октобра 1908. године, прокламацијом цара Франца Јосефа.¹⁰ Барон Ерентал и начелник генералштаба аустроугарске војске Конрад фон Хецендорф говорили су да Босну и Херцеговину желе да поднесу цару на дар, на дан његовог „дијамантског јубилеја”.¹¹ Анексија Босне и Херцеговине изазвала је узнемирење и протесте међу владама великих европских сила, свуда осим у Немачкој. У Србији је објава изазвала велико негодовање и праве изливе патриотских осећања и отвореног непријатељства према Аустроугарској.¹²

Српска јавност је за анексију сазнала 5. октобра у ванредном издању листа *Политика* на коме је великим насловом било исписано *Бугарска краљевина - анексија Босне*. Лист је позивао на мобилизацију и борбу против Монархије. Управо су и прве демонстације биле предвођене од стране *Политике*, која је у договору са представницима универзитетских страначких клубова заказала демонстрације истог дана у 18 часова код споменика кнезу Михаилу.¹³ Сутрадан, 6. Октобра, одржан је главни митинг на истом месту уз присуство 20.000 људи, што је у то време представљало око четвртину од укупног броја становника Београда. На овом митингу су учешће узели и истакнути политичари, самосталац¹⁴ Љубомир Давидовић, радикал Љубомир Јовановић, либерал Михајло Ђорђевић, напредњак Војислав Маринковић. На крају митинга прихваћена је резолуција коју је прочитао истакнути писац Бранислав Нушић, а која је позивала на одлучан отпор Аустроугарској. Резолуција је затим однесена у председништво владе.¹⁵

⁹ Димитар Петров Попов и др, *Историја Бугарске* (прир. С. Пириватрић), Београд 2008, 275-278; Ј. Гешева, „Проглашавање независности Бугарске и анектирање Босне и Херцеговине-два паралелна догађаја“, у: *Стогодишњица анексије Босне и Херцеговине*, 376.

¹⁰ Ч. Попов, *Грађанска Европа (1770-1914)*. Друштвена и политичка историја Европе (1871-1914), књига 3, Београд 2010, 288; Ж-П. Блед, *Франц Јозеф*, Београд 1998, 567; А. П. Тејлор, *Хабзбуршка монархија*, Београд 2001, 245; М. Екмечић, *Стварање Југославије*, 2, Београд 1989, 604; Н. Стојановић, *Босна и Херцеговина под Аустро-Угарском управом*, Београд 1938; S. Knežević, *Velika Britanija i aneksiona kriza*, Podgorica 2005, 71; А. Ј. Р. Тейлор, *Borba za prevlast u Evropi: 1848-1918*, Sarajevo 1968, 411; М. Gleni, *Balkan 1804-1999. (nacionalizam, rat, velike sile)*, Beograd 1999, 288.

¹¹ Ј. М. Јовановић, *Стварање заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд 1928, 5.

¹² М. Војводић, „Србија и анексиона криза 1908-1909.“, у: *Стогодишњица анексије Босне и Херцеговине*, 124.

¹³ Ј. Милићевић, „Јавност Београда према анексији Босне и Херцеговине“, у: *Југословенски народи пред Први светски рат*, уредник В. Чубриловић, Београд 1967, 554.

¹⁴ Једна група млађих радикала која се није слагала са Пашићевом политиком компромиса са круном објавила је своја програмска начела у Првом броју обновљеног „Одјека“ 13. октобра 1902. године у чланку „Наша прва реч“. Коначан програм и статут Самостална радикална странка донела је тек 1905. Од најзначајних представника Самосталне радикалне странке треба поменути: Јована Жујовића, Јована Скерлића, Јашу Продановића, Јована Цвијића, Милана Грола, Божу Марковића (М. Пешић, н.д., 350.)

¹⁵ Ј. Милићевић, н. д., 555-556; Д. Поповић, *Борба за народно уједињење: 1908-1914*,

Паралелно са протестима и изливима незадовољстава, у Београду су се оснивале и бројне патриотске организације чији је задатак био припрема српског народа за ослобођење, тако је 9. октобра 1908. године основан и одбор Народне одбране са циљем да се организовано бави тим задатком. Слични одбори и пододбори оснивали су се и у унутрашњости земље, а пре свега међу становништвом Подриња, које је живело уз саму границу са Босном и Херцеговином, и које је највише стрепело од евентуалног упада аустроугарских трупа у Србију.¹⁶

Проглас анексије био је знак за брзу и одлучну акцију. На сам дан прогласа анексије министар иностраних дела Милован Миловановић написао је текст протеста који је послат силама потписницама Берлинског уговора, преко српских акредитованих представника у тим земљама. Истовремено је позивао новинаре да протестују, вичу на сав глас, прете, грде... „Свет мора да добије утисак да Србија неће тако лако допустити анексију и да је готова да гине за Босну“¹⁷.

У протестној ноти¹⁸ коју је сам саставио, Миловановић је рекао да влада Србије, позивајући се на неоспорна српска народна права, као и на члан XXV Берлинског мировног уговора, улаже свој најенергичнији протест против присаједињења Босне и Херцеговине земљама Хабзбуршке монархије.

Објављивање ноте у којој се помињу могуће компензације за Србију у случају да она призна чин анексије је у српском јавном мњењу изазвало је огорчење према влади, а нарочито према Миловановићу. Ноту су нападали и демонстранти на улици и штампа. Од самог почетка кризе, Миловановић је као министар спољних послова и као најспособнији министар у влади Петра Велимировића био у центру пажње догађаја. Јавност је од њега очекивала спремну и одлучну акцију те је на почетку кризе имао велику подршку демонстраната. Међутим, кад се сазнало за садржај ноте, популарност је убрзо прерасла у огорчење према Миловановићу, те су му демонстранти претили и каменовањем.¹⁹ Председник скупштине Љубомир Јовановић је морао да умирује јавност изјавама да још има времена да се исправе Миловановићеве грешке.

Народна скупштина је била погођена анексијом у тој мери да, кад је отворено ово питање, она није знала шта да ради. Миловановић је једини у тим тренуцима имао јасан и чврст план у ком правцу треба да се иде. Скупштински представници нису хтели рат као опцију и у томе се поклопило њихово мишљење са Миловановићевим. Ипак, како је посланицима била и те како важна популарност у народу, у скупштинској сали се често тих дана чуо ратоборни тон, који је био у супротности са Миловановићевом мирољубивом политиком. Како је навео Слободан Јовановић, то је било само за галерију, тако да ни скупштина није

Београд 1936, 36.

¹⁶ М. Војводић, н. д., 125.

¹⁷ Архив Србије, Лични фонд Милована Миловановића, у даљем тексту (АС, ММ), Београд, *Анексија*, 12/XI 1911, Ф-XXXII, 85.

¹⁸ Опширније о ноти видети у: Архив Србије, Министарство иностраних дела, Политичко одељење, 1908, Ф-II, Д-6, Пов. бр. 1771, Министарство иностраних дела Краљевине Србије - Посланствима Краљевине Србије у Аустро-Угарској, Немачкој, Француској, Великој Британији, Русији и Италији - Беч, Берлин, Париз, Лондон, Петроград, Рим, 24.IX/7. X, у: Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903-1914, књ. 3, св. 3, 24. септембар/7. октобар - 31. децембар 1908/13. јануар 1909. године, приредио М. Војводић, Београд 2014, бр. 1, 163-164.

¹⁹ Ј. Милићевић, н. д., 558-559.

превише наваљивала на Миловановића да води рачуна о томе шта се говори на њеној говорници.²⁰

Миловановић је искрено иступао у скупштини, где није крио тежак положај у којем се нашла Србија. Говорио је да Русија није спремна за рат и да од ње можемо очекивати само дипломатску помоћ. Ако би својим исхитреним потезима Србија изазвала Аустроугарску, сукоб би био локализован, а у таквим условима српска страна не би имала изгледа на успех. Зато је врло важно, говорио је Миловановић, да се сукоб искључиво одиграва на дипломатском пољу, и то је навео као главни разлог зашто се определио за политику компензација. Управо је такав начин вођења политике требало да покаже и Аустроугарској, а и целокупној европској јавности, спремност Србије да отворено питање анексије решава мирним путем.²¹

У целој скупштини, само је један човек имао довољно политичког ауторитета и искуства да Миловановићевом становишту, супростави своје. Био је то Никола Пашић. Он се, иако је био свестан чињенице да Србија не може ратовати са Аустроугарском и да не може спречити анексију Босне и Херцеговине, држао става да анексију бар не треба признати. Сматрао је да добијање било каквих накнада, мора бити претходно условљено признањем анексије од стране Србије. Пашић је сматрао да је Србија питање анексије требало да држи отвореним и на тај начин сам чин анексије не би био коначно решен. Показаће се након свих догађаја да су политике Миловановића и Пашића биле у доброј мери наивне. Наиме, Миловановићева идеја да се одржи конференција сила које би условиле Аустроугарску да Србији да надокнаде за анексију, није била реална, док је, с друге стране, и Пашићев став да Аустрија неће успети да услови Русију, Француску и Велику Британију да признају анексију била ван сваке логике. Миловановић је увек био дипломата, који стално прави комбинаторике, док је Пашић био политичар и агитатор маса, не тако склон дипломатским прорачунима и споразумима.²²

Као што смо већ напоменули, вест о анексији Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске, изазвала је бурне реакције међу водећим европским силама и њиховим јавним мњењима. Све европске силе су доста нервозно реаговале и поприлично неусаглашено деловале на овај изазивајући корак званичног Беча. Припреме за анексију биле су тајне, па је чак протествовао и немачки цар Вилхелм II и његов канцелар Билор због начина на који је анексија извршена, а добро је познато да је Немачка у то време била главни савезник аустроугарске експанзионистичке политике на Балканском полуострву и на истоку Европе.²³

Руски цар Николај II и председник владе Столипин једино су имали на уму да се избегне рат по сваку цену, неравноправан сукоб у коме Србија не би имала шанси за успех. Званичници у Русији деценијама су трпели критике словенофила због пасивне спољне политике, супротне руским националним интересима, а и

²⁰ С. Јовановић, Милован Миловановић, Из историје књижевности I, Београд 1992², 238.

²¹ Исто; Д. Мекензи, Милован Миловановић - српски дипломата и државник, Београд 2007, 103.

²² С. Јовановић, н. д., 239-240; Д. Мекензи, н. д., 103; Д. Ђорђевић, Портрети, 166-169.

²³ S. Živanov, Rusija i raskol Evrope: Odnosi između evropskih sila pred Prvi svetski rat od Berlinskog kongresa do početka rata, Beograd 2005, 113.

словенским уопште.²⁴ Званични Петроград морао је брзо и одлучно да реагује.

Димитрије Поповић, српски посланик у Русији, је истог дана када је анексија објављена, Министарству иностраних дела у Београду пренео ставове Петрограда по овом питању. Поповић је навео да је аустроугарски посланик однео руској влади ноту, а Русија се обавезала да се томе неће противити. У разговору са Чариковим, помоћником Извољског, Поповићу је речено, да ће пошто чин анексије представља повреду Берлинског уговора, Русија тражити сазивање конференције којом би се ревидирали ставови уговора, и на тај начин успоставила равнотежа снага на Балканском полуострву, као и трајан и праведан мир. Чариков је такође поручио да Русија неће због анексије ступити у рат и саветовао је да Србија не пренагљује са потезима.²⁵ Сутрадан, у разговору са енглеским амбасадором у Петрограду, Поповићу је поручено да и његова екселенција такође сматра да је чин анексије *fait accompli* (свршена ствар)²⁶. Министар спољних послова Русије Извољски, у време проглашавања анексије био је на одмору у Карлсбаду. Након што је чуо вест, отишао је у Лондон и Париз да са пријатељским силама усклади акције према једностраном потезу Беча и да заједничким силама покушају да пронађу излаз из кризе која је следила.²⁷

Миловановић је упутио Поповићу план српских компензација које треба да представи Чарикову и да објасни да једино у њима Србија може имати јемства за чување своје независности против притисака Аустроугарске. Он је уједно обавестио Поповића да креће у мисију најпре у Берлин, а затим и Лондон, Париз и Рим. Саветовао је Поповића да сазна када ће бити Извољски у Берлину, да би могао са њим да се сретне.²⁸

Миловановићев план у октобру и новембру месецу 1908. године био је усмерен у два правца. Као прво, да придобије западне велике силе и Русију за српску ствар и да са Турском и Црном Гором заједничким снагама успостави одбрану. Са тим у вези поделио је и улоге: он је кренуо у западне престонице, док је Николу Пашића послао у Петроград, а Стојана Новаковића у Цариград.²⁹

Пре пута Миловановић је саставио детаљна упутства за своје сараднике у ком правцу треба њихова активност да се одвија. У смерницама Николи Пашићу, Миловановић полази од чињенице да је анексија Босне и Херцеговине повредила најнепосреднија и најбитнија права српског народа. Та погажена српска права су права која су се не само ослањала на тадашње усвојене принципе, него су она била зајемчена у међународним уговорима између свих великих сила. Анексија Босне и Херцеговине и проглашење бугарске независности угрозили су Србију и њену државну независност. Аустроугарска, најближи српски сусед, од сада ће још више да притиска Србију и политички, али и економски. За Србију је животно питање да сва преостала српска снага буде сконцентрисана на њену одбрану.

²⁴ Н. Поповић, „Русија у анексионој кризи 1908-1909.“, у: Стогодишњица анексије Босне и Херцеговине, 212.

²⁵ АС, МИД, ПО, 1908, Ф-1, Д-2, Пов. Бр. 1825, Поповић - Миловановићу, 25. IX/ 7. X, *Документи*, књ. 3, св. 3, бр. 8, 168-169.

²⁶ АС, ПО, МИД, 1908, Ф-1, Д-2, Пов. Бр. 1823, Поповић - Миловановићу, 26. IX/8. X, *Документи*, књ. 3, св. 3, бр. 20, 185.

²⁷ S. Živanov, n.d., 113.

²⁸ АС, МИД, ПО, 1908, Ф-1, Д-3, Пов. Бр. 1823, Поповић - Миловановићу, 30. IX/13. X, *Документи*, књ. 3, св. 3, бр. 66, 239.

²⁹ Д. Ђорђевић, *Портрети*, 169-170.

Компензације које Србија очекује у случају да се анексија никако не може спречити имају четири циља: први, да се Аустроугарска, ако већ није могуће да буде потиснута у потпуности са Балкана, а што налажу српски и општи балкански интереси, бар онеспособи за даљи продор на југоисток Полуострва. Други, да Србија и Црна Гора једна другој помогну кад год то буду захтевали српски национални интереси. Трећи, Србија мора да добије сигуран и слободан излаз на море до црногорских и турских пристаништа. И четврти, народу у Босни и Херцеговини мора да се обезбеди очување свог народног бића и уживање слобода које ће му омогућити да се развија у свом националном духу. Ради постизања тих циљева Србија мора да добије компензације.³⁰

Надокнаде које је Миловановић предочио Пашићу, а које је он требало да представи Русији, у кратким цртама су гласиле: 1. Аустроугарска треба да уступи Србији и Црној Гори један део територије у смислу добијања заједничке границе између две државе, а да се Новопазарски санџак сасвим одвоји из аустроугарског поседа. 2. Тражити од Аустроугарске да се одрекне свих права која јој даје члан 25 Берлинског уговора на санџак и да повуче своје трупе из те области, а да препусти Србији, Црној Гори и Турској да се споразумеју о даљој његовој судбини. Миловановић је предлагао да би најбоље решење било да Србија и Црна Гора између себе поделе санџак у блиској будућности уз сагласност Турске. Он је навео да је Србија због тога спремна да плати и одштету Турској. Међутим, ако овај план није могуће остварити, Србија мора да тражи да бар добије право да изгради железницу која ће је спојити са црногорским и турским лукама на Јадранском мору. Поред железнице, Србија мора да захтева и право на изградњу путне мреже. Затим, Србија и Црна Гора треба да обезбеде да преко територије санџака једна другој могу да шаљу војну помоћ и остале војне потребе у случају рата или неких других опасности, када то једна држава од друге затражи. Аустроугарску треба убедити и да се одрекне члана 29 Берлинског уговора који се односи на Црну Гору, а уједно и да се обавезе да се граница између ње и Србије на Дунаву поново утврди без обзира на старе уговоре закључене између Аустроугарске и Турске. И на крају, Монархија треба да Босну и Херцеговину остави као засебну земљу, а њену власт у тим областима ограничи „на темељу широке аутономије а у духу демократске уставности”.³¹

Са Пашићем је у Петроград пошао и престолонаследник принц Ђорђе Карађорђевић.³² При првом контакту са Извољским, Пашићу је напоменуто да се његова мисија царској Русији сматра званичном, док се на посету принца Ђорђа гледа искључиво као на посету приватног карактера.³³

У разговору са Извољским, Пашићу је поручено да Србија треба да буде мирна и да не чини ништа што би могло да изазове Аустроугарску, јер би рат са

³⁰ АС, ММ, Београд, 1908, Упутства за г. Николу Пашића, 2. октобар, Ф- XXXII, 273-274; АС, МИД, ПО, 1908, Ф-III, Д-6, Пов. Бр. 3504, Упутства Г. Николи Пашићу, 2/15. X 1/14. IV 1909, *Документи*, књ. 3, св. 3, бр. 82, 261-262.

³¹ АС, ММ, Београд, 1908, Упутства за г. Николу Пашића, 2. октобар, Ф-XXXII, 274-276.

³² АС, МИД, ПО, 1908, Ф-I, Д-2, Пов. Бр. 2050, 12/25. X, Министарство иностраних дела Београд - Посланству краљевине Србије Берлин, *Документи*, књ. 3, св. 3, бр. 159, 353.

³³ АС, МИД, ПО, 1908, Ф-II, Д-2, Пов. Бр. 2443, 16/29. X, Пашић - Министарству иностраних дела Београд, *Документи*, књ. 3, св. 3, бр. 178, 388. Принц Ђорђе је сматрао да је и он тај који поред Пашића званично представља политику Србије. (Више о томе: Ђ. Карађорђевић, *Истина о моме животу*, Београд 1988, 234-244.)

њом био погубан за Србију. Такође му је саопштено да Русија нити хоће, нити може да уђе у војни сукоб око Босне и Херцеговине. Пашићу су углавном понављани исти ставови које је руска страна саопштила и осталим великим силама – да Аустроугарска неће ићи на конференцију ако јој се претходно не призна анексија, а неће ићи и ако се на конференцији тражи накнада за Србију и Црну Гору. Извољски је потврдио Пашићу да је Немачка солидарна са Аустроугарском и да је подржава у свим питањима. Иако није одбацио политику надокнади, признао је да сматра, да од тога неће бити ништа. Пашић је одговорио руском министру да ако Србија не добије накнаде којим би се спојила са Црном Гором, онда она сматра да није ништа добијено и престала би вера у руску помоћ. Србија би пре пристала да Русија уложи протест и не оде на конференцију и тако питање остави отворено, него да призна свршени чин. Пашић је истакао и да би Србија одржала веру у бољу будућност када Русија не би признала анексију и када би порадила на солидарности балканских држава.³⁴

Пашића је у Петрограду примио и руски цар Николај II. Српски представник се обратио цару молбом да помогне српском народу у овом тешком часу и да спречи даљи напад Аустроугарске на јужне Словене, а пре свега на Србе, који су, како је истакао Пашић, тврди бедем германском продирању на исток. Најбољи начин за помоћ српству по Пашићу је, да се осигура Босни и Херцеговини аутономија под Портиним сизеренством и покровитељством руско-аустријским. А ако то није могуће, омогућити Србији и Црној Гори да се споје и на тај начин омогућити излазак Србије на море. У директном одговору цара који је уследио, Пашић је добио искрено признање да се питање Босне и Херцеговине не може решити без рата и да Русија тренутно није способна да рат води, али да ће се то питање решити кад се за то стекну услови. Као и Извољски, и цар је поручио да Србија остане мирна и да не изазива сукоб са Аустроугарском. Цар је чврсто обећао Пашићу да Русија неће признати анексију и саветовао је да Србија постигне споразум са Турском.³⁵

Намеће се општи закључак, да Никола Пашић није успео да у Петрограду постигне жељени циљ који је себи зацртао. Он, по Димитрију Поповићу, није изабрао прави пут за акцију. Са својим наивним и старинским погледима и успоменама на цара и на саму Русију, Пашић је изабрао цара и извесне словенофилске кругове за своју акцију. Цар је био искрени пријатељ Срба, али је имао одређене слабости које му нису давале да своје добре намере увек и испуни, тако да су оне углавном и остајале намере, ако би препрека за њихово остваривање била јака. Велика је разлика била, писао је Поповић, између цара Александра III и његовог сина. Пређашњи руски цар је по њему имао јачу вољу и своје је намере увек изводио. Његов министар Гирс плашио се цара и био је њему покоран, док је Извољски често наметао цару своју вољу, тако да је понашање цара у анексионој кризи одавало утисак неоспорног утицаја његовог министра. Када је након разговора са Николајем II, Пашић саопштио Извољском да је добио чврста уверавања да цар неће признати анексију, Извољски је одговорио да цар није размислио када је то рекао и да није бринуо о последицама које би то

³⁴ АС, МИД, ПО, 1908, Ф-II, Д-2, Пов. Бр. 2444, Пашић - Велимировићу, 17/30. X, *Документи*, књ. 3, св. 3, бр. 184, 396.

³⁵ АС, МИД, ПО, 1908, Ф-II, Д-4, Пашић - Велимировићу, 29. X/11. XI, *Документи*, књ. 3, св. 3, бр. 274, 483-484.

произвело. Између осталог, цар је и знао за раније обавезе које је Русија преузела према Аустроугарској, као и за тајни мемоар између Ерентала и Извољског и састанак у Бухлау, тако да је и то доказ да је политику у анексионој кризи у највећој мери креирао руски министар спољних послова.³⁶

Немачка, највернији савезник Аустроугарске држала се по страни у сукобу све до марта месеца 1909. године. Рајх је подршку Бечу давао не толико због савезничких обавеза, већ да би присилио Русију да капитулира. На тај начин би Русија пред целим светом показала своју слабост и била би принуђена на повлачење са Балканског полуострва. Још фебруара месеца, Немачка је Русији упутила ноту у којој је тражила да она искористи сва средства да умири Србију, или ће у супротном Немачка свом савезнику да остави слободу акције. Пред таквим избором, руски цар Николај II, сазвао је 19. марта Савет министара на коме је општа констатација била да Русија у овом тренутку није способна за рат и да у сукобу на Балкану мора да остане неутрална. Извољски је дан касније пренео одлуку немачким властима, али су они ултимативно захтевали да Русија одговори захтевима Рајха прецизним одговором, са да или не, на следеће захтеве: 1. Да ли је спремна беспоговорно да се сагласи са укидањем члана 25. Берлинског уговора? 2. Да ли признаје анексију Босне и Херцеговине? 3. Да ли се одриче сазивања међународне конференције? За сва ова питања Русија је требало да обезбеди и сагласност саме Србије.³⁷

Извољски је 23. марта, касно увече уручио Пурталесу, немачком посланику у Петрограду, формални одговор руске царске владе. Русија је попустила пред претњама из Берлина и прихватила је ултимативне захтеве Немачке. Русија је у ствари капитулирала не пред немачким захтевима, већ пред својом сопственом немоћи. Берлин је био задовољан резултатом који је постигнут притиском на Русију.³⁸

Руском капитулацијом питање анексије било је коначно решено, а српска влада је морала само да следи потез Русије. Руски неуспех у кризи значио је удар на њену част, као и на њен престиж и углед међу великим силама. Епилог сукоба добиће своје коначне обресе у Великом рату 1914. године.

---

³⁶ Д. Поповић, Извољски и Ерентал: дипломатске успомене из анексионе кризе, Београд 1927, 31-32.

³⁷ S. Živanov, n. d., 122-123.

³⁸ Isto, 123; S. Knežević, n. d., 280.

Извори

Необјављени извори

Архив Србије, Лични фонд Милована Миловановића

Објављени извори

Документи о спољној политици Краљевине Србије, Књига 3, свеска 3, 24. септембар/7. октобар - 31. децембар/13. јануар 1909. године, приредио Михаило Војводић, Београд 2014.

Литература

- Блед, Жан-Пол. Франц Јозеф. Београд 1998.
- Војводић, Михаило. „Србија и анексиона криза 1908-1909”, У: Стогодишњица анексије Босне и Херцеговине. уредник Раде Михаљчић. Бања Лука 2009, 119-159.
- Гешева, Јордана. „Проглашавање независности Бугарске и анектирање Босне и Херцеговине - два паралелна догађаја”. У: Стогодишњица анексије Босне и Херцеговине. уредник Раде Михаљчић. Бања Лука 2009, 375-393.
- Gleni, Miša. *Balkan 1804-1999. (nacionalizam, rat i velike sile)*. Beograd 2001.
- Ђорђевић, Димитрије. Портрети из новије српске историје (Милован Миловановић). Београд 1997.
- Исти. Националне револуције балканских народа 1804-1918. Београд 1995.
- Исти. „Аустро-српски сукоб око пројекта Новопазарске железнице”. Историјски часопис, VII. Београд 1957. 213-248.
- Екмечић, Милорад. Стварање Југославије 1790-1918,2. Београд 1989.
- Živanov, Sava. *Rusija i raskol Evrope: Odnosi između evropskih sila pred Prvi svetski rat od Berlinskog kongresa do početka rata (1878-1914)*. Beograd 2005.
- Попов, Димитар Петров и други. Историја Бугарске. Приредио Срђан Пириватрић. Београд 2008.
- Историја Османског царства. Приредио Роберт Мантран. Београд 2002.
- Чедомир Попов и други. Историја српског народа, Књига VI-1. Од Берлинског конгреса до уједињења: 1878-1918. Београд 1983.
- Јовановић, Јован М. Борба за народно уједињење: 1903-1908. Београд 1938.
- Исти. Стварање заједничке државе Срба, Хрвата и Словенаца, Књ. I. Београд 1928.
- Јовановић, Слободан. Милован Миловановић, Из историје књижевности I. Београд 1992.²
- Кнежевић, Саша. *Velika Britanija i aneksiona kriza*. Podgorica 2005.
- Милићевић, Јован. „Јавност Београда према анексији Босне и Херцеговине”. У: Југословенски народи пред Први светски рат. Уредник Васа Чубриловић. Београд 1967. 549-573.
- Мекензи, Дејвид. Милован Миловановић - српски дипломата и државник. Београд 2007.
- Пешић, Мирослав. Политичке странке и увођење парламентаризма у Србији од 1881. до 1903. године. Ниш 2017.
- Исти. „Избори за Велику народну скупштину у Краљевини Србији 1888.

године”.Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 157-158, св. 3. Нови Сад 2016. 619-636.

Попов, Чедомир.Грађанска Европа (1770-1914). Друштвена и политичка историја Европе(1871-1914), Књига 3. Београд 2010.

Исти. „Међународни оквири анексије Босне и Херцеговине 1908-1909.”. У: Стогодишњица анексије Босне и Херцеговине.Уредник Раде Михаљчић. Бања Лука 2009. 43-53.

Поповић, Димитрије. Борба за народно уједињење: 1908-1914. Београд 1936.

Исти. Извољски и Ерентал: дипломатске успомене из анексионе кризе. Београд 1927.

Поповић, Никола. „Русија у анексионој кризи 1908-1909.”.У: Стогодишњица анексије Босне и Херцеговине.Уредник Раде Михаљчић. Бања Лука 2009. 201-216.

Стојановић, Никола. Босна и Херцеговина под Аустро-угарском управом. Београд 1938.

Stavrijanos, Leften. Balkan posle 1453. Beograd 2005.

Taylor, Alan John Percivale. Borba za prevlast u Evropi: 1848-1918.Sarajevo 1968.

Исти. Хабзбуршка монархија. Београд 2001.

Hammer, Joseph von. Historija turskog (osmanskog) carstva, Knjiga 3.Zagreb 1979.